

УДК 33(477)+001.8:369.54

Бабірад М. М., Оліярник В. В.

РОЛЬ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОМУ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Розглянуто необхідність та стан розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні, зокрема розвитку недержавних пенсійних фондів. Висвітлено особливості інвестиційної діяльності НПФ, наведена динаміка змін інвестиційних показників та процесів, а також їх вплив на інноваційний розвиток економіки.

Ключові слова: недержавне пенсійне забезпечення, недержавний пенсійний фонд, компанія з управління активами, інвестиційна діяльність, інноваційний розвиток.

Babirad M., Oliarynyk V.

A ROLE OF NONSTATE PENSION ENSURING IN INNOVATIVE INVESTMENT DEVELOPMENT OF ECONOMY OF UKRAINE

A necessity and development of the non-state pension providing status is considered for Ukraine, in particular to development of non-state pension fund. The article tells about the peculiarities of investment activity of non-state pension funds, shows the dynamic of changes of investment processes and influence of innovative development economy.

Keywords : non-state pension maintenance, non-state pension funds, assets operating company, investment activity, innovative development .

Вступ. Однією із важливих проблем як для України, так, і для більшості країн світу залишається впровадження інноваційних проектів. Інвестиційний клімат України останнім часом значно погіршився. На це в певній мірі вплинули як негативні тенденції світової фінансової кризи, так і нестабільна економічна ситуація в державі. Що в свою чергу не могло не відобразитись на фінансуванні інноваційних процесів в Україні та спричинити спад економіки загалом.

Як свідчить досвід різних країн, для зростання рівня інноваційного розвитку у державі, першочерговим завданням є визначення стратегічних галузей економіки, а також вибір інноваційних проектів, які сприятимуть економічному поступу країни.

Важливим аспектом для здійснення інноваційного розвитку економіки є належне фінансування. На сучасному етапі бюджетне фінансування інноваційних проектів є недостатнім, тому для їх подальшої реалізації державі необхідно здійснювати пошук додаткових фінансових ресурсів.

У зв'язку із реформами, які відбуваються в Україні у системі соціального забезпечення, з'ясувавши основні чинники, які гальмують розвиток інноваційних процесів, доцільним є визначити вплив інновацій у сфері соціального захисту громадян, безпосередньо, системі пенсійного забезпечення.

Сьогодні активно зростає роль накопичувальної складової пенсійної системи, як загальнообов'язкової так і добровільної (недержавного пенсійного забезпечення), на які, окрім функції соціального захисту, покладається завдання - формування бази довгострокових фінансових ресурсів, які сприятимуть економічному розвитку держави. Таким чином важливо дослідити процес впровадження накопичувальної пенсійної системи, а також визначити стан розвитку системи НПЗ в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми реформування пенсійної системи України, розвиток накопичувальної системи пенсійного страхування, а також функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення викладені в працях М. Волгіна, А. Бабіча, Л. Згубченко, М. Плаксії, Л. Стожко, І. Кравченко, Б. Зайчук, Б. Надточій, М. Папієва, А. Нечай.

Основна увага науковців акцентується на необхідності розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення як загальнообов'язкового, так і добровільного (НПЗ), стабільного функціонування недержавних пенсійних фондів (НПФ) в Україні, формування пенсійних активів, здійснення інвестиційної діяльності НПФ, виконання ними своїх зобов'язань перед вкладниками.

Постановка завдання. Метою статті є оцінка стану НПЗ в Україні, в умовах накопичувальної системи загальнообов'язкового пенсійного страхування, а також, дослідження процесу формування бази інвестиційних ресурсів довгострокового характеру та можливість їх використання державою для забезпечення фінансування інноваційних процесів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реформування систем пенсійного забезпечення відбувалось в кожній країні з врахуванням певних особливостей, а саме демографічних, культурних, політичних, історичних, соціальних, фінансових аспектів тощо. Основним завданням реформування пенсійної системи є забезпечення належного соціального рівня захисту пенсіонерам, після закінчення їх трудової діяльності.

В Україні реформування пенсійної системи розпочалось із прийняттям Закону України "Про недержавне пенсійне страхування". Пенсійна система в Україні складається із трьох рівнів: солідарна система (державна), накопичувальна система загальнообов'язкового пенсійного страхування та

система недержавного пенсійного забезпечення (НПЗ).

Основні положення щодо функціонування накопичувальної загальнообов'язкової пенсійної системи були визначені у законі України "Про загальнообов'язкове пенсійне страхування", ще у 2003 році, проте другий рівень пенсійної системи і досі впроваджений не повністю.

У липні 2011 року із прийняттям Закону "Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи" були чітко встановлені вікові критерії щодо учасників накопичувальної системи пенсійного страхування, розміри страхових внесків, а також механізм перерахування страхових внесків учасників з Пенсійного фонду до Накопичувального фонду та приватних фондів. Так, згідно вказаного закону перерахування страхових внесків до Накопичувального пенсійного фонду запроваджується у році, в якому буде забезпечено бездефіцитність Пенсійного фонду [3]. Передбачається що обов'язкова накопичувальна пенсійна система запрацює в Україні у 2012 році.

Що стосується системи НПЗ в Україні, то необхідно відзначити позитивну динаміку розвитку третього рівня пенсійної системи.

Недержавне пенсійне забезпечення займає вкрай важливе місце в системі соціального захисту працюючої частини населення. Саме цей вид особистого накопичувального страхування повинен стати дієвим інструментом досягнення балансу інтересів між державою та громадянами у сфері їх пенсійного забезпечення по досягненні пенсійного віку. Так, перехід до накопичувального пенсійного страхування як державного так і приватного (НПЗ) – це в певній мірі передання відповідальності держави за належний рівень пенсійного забезпечення безпосередньо працівникам, які своїми страховими внесками формують розмір майбутніх витрат.

Згідно прогнозних даних частка НПЗ в країнах ЄС до 2020 року потроїться (від 1,5 до 4,5 %), при цьому сума приватних пенсійних активів у 2020 році підвищиться від 2 до 11,8 трлн.євро [4]. Слід відзначити що інфраструктура суб'єктів системи НПЗ в Україні є сформована належним чином. Тобто, в Україні функціонує достатня кількість НПФ, адміністраторів НПФ, компаній з управління активами (КУА), зберігачів, що відповідає потребам ринку та забезпечує розвиток системи НПЗ. Достатньо якісною є і нормативно-правова база щодо функціонування НПФ в Україні, а також політика державного регулювання та контролю за діяльністю НПФ.

Перші недержавні пенсійні фонди були створені в Україні ще у 2004 році, проте перші показники їх діяльності були визначені у 2006 році.

Для аналізу стану системи НПЗ в Україні розглянемо основні показники діяльності НПФ та динаміку їх змін (табл.1).

Основні показники діяльності НПФ в Україні

Показники	Роки				Темпи приросту, %	
	2009	2010	2011	(станом на 31.03.2012)	2010/2009	1 кв.2012/2011
Кількість НПФ (од.)	108	101	97	97	-6,48	-
Загальна кількість укладених пенсійних контрактів (тис. од.)	62,5	69,7	75,0	74,6	11,5	-0,5
Кількість учасників за укладеними пенсійними контрактами (тис. осіб)	497,1	569,2	594,6	586,6	14,5	-1,34
Загальні активи НПФ (млн грн.)	857,9	1144,3	1386,9	1467,2	33,4	5,8
Пенсійні внески (млн грн.) в т.ч. :	754,6	925,4	1102,0	1151,3	22,6	4,47
-від фізичних осіб	31,8	40,7	50,6	53,0	28,0	4,7
-від юридичних осіб	722,7	884,6	1051,2	1098,1	22,4	4,4
-фізичних осіб-підприємців	0,1	0,2	0,2	0,2	100,0	-
Пенсійні виплати (млн. грн.)	90,1	158,2	208,9	219,5	75,6	5,0
Кількість осіб що отримали/отримають пенсійні виплати (тис. осіб)	28,1	47,8	63,1	65,3	70,1	3,5

Отже, згідно показників таблиці можна зробити висновок про те, що окреслюється розвиток системи НПЗ в Україні. Інфраструктура системи НПЗ в Україні, в цілому, відповідає динаміці розвитку НПФ. Станом на 31.03.2012 року в Державному реєстрі фінансових установ офіційно зареєстровано 97 НПФ та 40 адміністраторів НПФ.

Кількість укладених пенсійних контрактів у першому кварталі 2012 року зменшилась на 0,5% у порівнянні з 2011 роком. Основну частину пенсійних внесків у НПФ складають внески від юридичних осіб. Так, загальна сума пенсійних внесків у першому кварталі 2012 року становила 1151,3 млн.грн, при чому частка внесків від юридичних осіб становила 95,3% загальної суми. Аналіз величини сформованих загальних активів НПФ у порівнянні з кількістю офіційно зареєстрованих фондів на жаль засвідчує маломасштабність їх діяльності. У першому кварталі 2012 року загальна вартість активів НПФ становила 1467,2 млн.грн, при офіційно зареєстрованих 97 НПФ. Це пояснюється досить низькими показниками участі населення у системі НПЗ. Так, за останні шість років учасниками системи НПЗ в Україні стало лише 1,25% населення [6; 176].

Аналізуючи кількість НПФ в Україні можна відмітити про певну концентрацію на ринку НПЗ. Згідно проведеного ранкінгу НПФ за чистою вартістю активів, яку провела Асоціація недержавних пенсійних фондів, було визначено, що приблизно 86 % активів знаходиться у 10-найбільших пенсійних фондах [8; 24]. Ще одним показником, який впливає на величину активів НПФ є їх терито-

ріальне розміщення, так у Києві частка НПФ становить близько 68% від усієї кількості зареєстрованих фондів, а у таких областях як Закарпатська, Волинська, Вінницька, Луганська, Хмельницька, Тернопільська, Рівненська, Чернівецька не створено жодного НПФ [6; 177].

Що стосується пенсійних виплат, то станом на 31.03.2012 року їх величина склала 219,5 млн.грн, збільшившись у порівнянні з 2011 роком на 10,6 млн.грн, або 5,0 %. Сукупно НПФ протягом I кварталу 2012 року було здійснено пенсійних виплат (одноразових та на визначений строк) 65,3 тис. учасникам, тобто 11,1% учасників від їхньої загальної кількості отримали пенсійні виплати. Це зумовлено в першу чергу невеликою часткою учасників вікової групи старше 60 років.

Оскільки систему НПЗ розглядають не тільки як соціальну складову, а й як потужну інвестиційну базу, доцільно проаналізувати детальніше інвестиційну діяльність НПФ, щоб мати змогу реально оцінити інвестиційні можливості НПФ.

Основною метою діяльності НПФ все таки є збереження та збільшення накопичень своїх учасників, відповідно інвестиційна політика носить як правило консервативний характер. Перелік активів, а також граничні обмеження у які дозволяється вкладати кошти у накопичувальній пенсійній системі визначені законодавчо (табл.2).

Законодавчі вимоги щодо структури активів інвестування обов'язкової накопичувальної пенсійної системи та НПЗ

Актив	Рівні пенсійної системи (у %)	
	Система НПЗ	Обов'язкова накопичувальна пенсійна система
Грошові кошти, банківські депозитні рахунки, ощадні сертифікати	50	50
Цінні папери, погашення та отримання доходу за якими гарантується КМУ	50	50
Цінні папери, погашення та отримання доходу за якими гарантується Радою міністрів АРК		20
Облігації місцевих позик		10
Корпоративні облігації резидентів	40	40
Іпотечні облігації резидентів	40	40
Іпотечні сертифікати резидентів	-	
Акції резидентів	40	40
Цінні папери, погашення та отримання доходу за якими гарантується урядами іноземних держав	20	20
Акції та облігації іноземних емітентів	20	
Об'єкти нерухомості	5	10
Банківські метали		10
Інші активи		5

Відмінності щодо обмеження інвестиційної діяльності обох рівнів накопичувальної пенсійної системи, пропонується переглянути. Фахівці, які працюють у даній сфері вважають за необхідне переглянути, як існуючі напрямки, так і інструменти інвестування вітчизняних емітентів, надаючи перевагу цінним паперам гарантування за якими здійснюється КМУ [5; 11].

Що стосується інвестиційної політики НПФ, то їм пропонується більш широкий спектр фінансових інструментів, як вітчизняних так і іноземних емітентів.

Для дослідження інвестиційної діяльності НПФ в Україні та встановлення взаємозв'язку між розміром інвестиційного доходу та структурою активів

інвестиційного портфелю, розглянемо динаміку зміни структури зведеного інвестиційного портфелю НПФ протягом 2009 - 1 кв.2012 року (табл.3).

Згідно даних таблиці показник доходу від інвестиційної діяльності НПФ в Україні станом на 31.03.2012 року становив 513 млн.грн, що у процентному вимірі складає 46,6 % від суми залучених внесків. Інвестиційний дохід у першому кварталі 2012 року у порівнянні з 2011 зменшився на 46,9 млн. грн, або 8,4 %.

Проаналізувавши структуру консолідованого інвестиційного портфелю можна зробити висновок, що основну частку активів НПФ розміщено на банківських депозитах. Станом на 31.03.2012 року

Таблиця 3

Структура консолідованого інвестиційного портфелю НПФ

(млн грн.)

Показники	Роки			
	2009	2010	2011	(станом на 31.03.2012)
Сума інвестованих активів	834,0	1108,6	1386,9	1467,2
Сума інвестиційного доходу	228,0	433,0	559,9	513,0
Грошові кошти на депозитних рахунках	343,0	396,8	412,4	413,7
Цінні папери, дохід за якими гарантується Радою міністрів АРК, або місцевими радами	7,0	5,1	7,4	8,8
Цінні папери, дохід за якими гарантується КМУ	141,0	170,4	198,6	224,5
Облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України	162,4	175,7	312,7	372,7
Акції українських емітентів	75,9	206,9	242,2	259,7
Іпотечні цінні папери	0,39	-	-	-
Об'єкти нерухомості	18,2	64,6	52,1	46,9
Дебіторська заборгованість	-	-	-	27,9
Банківські метали	32,1	31,7	28,9	29,3
Активи, не заборонені законодавством України	54,1	57,4	54,2	20,5

на банківських депозитах розміщено 28,2 % загальної вартості активів НПФ. Високі ставки за депозитами у розмірі 18-20% є привабливими, і для НПФ є доцільним розміщувати кошти на депозитах.

На 28,9 млн.грн у порівнянні з 2011 роком збільшилась вартість активів розміщених у цінні папери дохід за якими гарантується Кабінетом Міністрів України. Значно зросла частка активів розміщених у корпоративні облигації з 312,7 млн.грн до 372,7 млн.грн, що є нормальним, оскільки в усьому світі дохідність за корпоративними облигаціями є високою. Тим більше, в умовах фінансової нестабільності є можливість придбати корпоративні облигації із значним дисконтом, отримавши дохідність до офери на рівні 15-18 % річних. Слід зазначити, що саме у першому кварталі 2012 року НПФ спрямували 27,9 млн. грн на покриття дебіторської заборгованості, чого не спостерігалось раніше протягом періоду функціонування НПФ в Україні.

Отже, можна зробити висновок, що система НПЗ здатна сформувати потужну базу ресурсів, які держава може використовувати для фінансування інноваційного розвитку економіки.

Проте, зважаючи на значну кількість НПФ, які функціонують на ринку України, система НПЗ працює неефективно. Одним із суттєвих факторів низького рівня інвестиційного доходу є низький обсяг залучених ресурсів НПФ, а також можливість розміщення пенсійних активів у дохідні фінансові інструменти. Серед факторів, які перешкоджають розвитку системи НПЗ можна виділити необізнаність та недовіру населення до діяльності НПФ. Так, згідно даних соціологічного дослідження "Пенсійна реформа в Україні: дослідження суспільної думки 2010", про участь у НПФ як способу заощадження та інвестування знають лише 20% респондентів. При цьому, на недержавну пенсію, як на джерело власних доходів вказало 3% опитаних. Згідно даних опитування НПФ довіряють лише 5% респондентів [5; 2].

Недержавні пенсійні фонди не стали дієвим інститутом залучення грошових коштів фізичних осіб. Показники обсягів грошових коштів, залучених НПФ у порівнянні з іншими інституційними інвесторами, є вкрай незначними, а саме: частка страхових компаній становить 77 %, публічних інститутів спільного інвестування (ІСІ) – 20 %, тоді як на НПФ припадає лише 3 % усіх залучених грошових коштів [5, 3]. На нашу думку, такі результати опитування є наслідком недостатньої обізнаності населення з засадами функціонування НПФ та низьким рівнем довіри до фінансової системи України загалом. Так, дослідження показало, що краще за все громадяни України знають про готівкові заощадження в гривнях та іноземній валюті (відповідно 97 % та 87 %), і цими двома видами фінансової діяльності вони зараз займаються найбільш активно (відповідно 41 % та 16 %).

Натомість, про банківські депозити (строкові вклади) знають 74 %, але вважають привабливими лише 20 %. Інші способи заощадження та інвестування користуються ще меншою популярністю. Ще одним негативним фактором, який перешкоджає зростанню рівня обізнаності громадян щодо функціонування недержавного пенсійного забезпечення це - відведення першочергової ролі держави у

забезпеченні належного рівня старості. Населення молодшого віку найбільш схильне до того, що забезпечення гідної старості є їхньою особистою відповідальністю, у той час як понад половину осіб у віці 60 років і старше вважають, що забезпечення пенсії є відповідальністю держави.

Серед основних причин незадовільного темпу розвитку недержавного пенсійного забезпечення слід виділити відсутність мотиваційних чинників як роботодавців, так і працівників у системі НПЗ. Так, аналізуючи міжнародний досвід впровадження приватного пенсійного забезпечення, дієвим чинником мотивації працівників могло б стати співфінансування пенсійних внесків працівником чи роботодавцем у економічно обгрунтованому співвідношенні (Польща, Німеччина). Можливим варіантом може бути законодавчо встановлене право громадянина (подружжя) на навчання дітей за рахунок бюджетних коштів (за умов наявності суми пенсійних накопичень у розмірі плати на комерційній основі). Наявність значущих накопичень у системі недержавного пенсійного забезпечення може бути підставою для більш раннього виходу на пенсію з обов'язкової накопичувальної системи та навіть з солідарної [5, 10].

Що стосується роботодавців, то для них компенсуючим механізмом може бути кредитування за пільговими ставками, можливість участі у процесах приватизації, надання податкових пільг.

Висновки. Виходячи з вищезазначеного, для стимулювання інвестиційної діяльності та розвитку системи НПЗ необхідно розробити та провести систему комплексних заходів, а саме :

- 1.) Інформаційно-мотиваційні заходи :
 - розробити програму активного інформування населення про принципи функціонування системи НПЗ, до цього залучити фінансові організації, які стабільно функціонують на ринку ;
 - розробити заходи мотивації роботодавців та працівників для участі у системі НПЗ;
 - удосконалення механізму оподаткування у системі НПЗ;
- 2.) активне впровадження другого рівня обов'язкової накопичувальної системи пенсійного страхування, із обов'язковим залученням НПФ до участі на другому рівні пенсійної системи;
- 3.) нормативно-правові заходи щодо функціонування НПФ :
 - чітке, законодавчо регульоване визначення підстав для здійснення одноразових пенсійних виплат із фондів;
 - удосконалення механізму рейтингування пенсійних активів;
 - удосконалення політики щодо цінних паперів іноземних емітентів;
 - удосконалення політики щодо державних цінних паперів;
 - обов'язкове здійснення лістингування цінних паперів.

Таким чином, здійснивши аналіз інвестиційної діяльності НПФ, з врахуванням того, що понад 50% активів розміщено у цінних паперах дохід за якими гарантується КМУ, можна зробити висновок, що державні цінні папери є основною складовою державних запозичень.

Забезпечуючи випуск довгострокових боргових зобов'язань, із ставкою доходу понад 2-3% понад рівень інфляції, держава зможе забезпечити себе довгостроковими фінансовими ресурсами для фінансування інноваційних проєктів та розвитку галузей економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058 [Електронний ресурс].- Режим доступу : [zakon1.rada.gov.ua / cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1058-15](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1058-15).
3. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України від 09.07.2003 : [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Аналіз пропонуваної обов'язкової накопичувальної системи / USAID.-2011.-Лютий.[Електронний ресурс] : Режим доступу – http://www.finrep.kiev.ua/download/pillar2paper_parliamenthearings_feb2011_ua.pdf]
5. Мотивація участі держави, роботодавців та робітників у недержавних пенсійних фондах. Ана-

літична записка. [Електронний ресурс]: Режим доступу – <http://dragon-am.com/fundbeginner0031>.

6. Криза розподільчої пенсійної системи в Україні та напрями диверсифікації "пенсійного портфеля". Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/Table/15092010/0915_dop.pdf.

7. Коваль О. П. Проблеми становлення накопичувальної складової пенсійного забезпечення в Україні : аналіт.доп. / О. П. Коваль. – К.: НІСД, 2011. – 96 с.

8. Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації (колективна монографія) / за ред. Е. М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. – 270 с.

9. Українська асоціація інвестиційного бізнесу. [Електронний ресурс]: Режим доступу – www.uaib.com.ua.

10. Аналітичні матеріали щодо стану інвестиційного клімату держави. [Електронний ресурс]: Режим доступу – <http://arch.ukrproject.gov.ua>

11. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава: програма економічних реформ на 2010-2014 роки / Комітет з економічних реформ при Президенті України. [Електронний ресурс]: Режим доступу – <http://www.president.gov.ua>.